

5. Єрмоленко А. М. Морально-етичний антропоцентризм та проблема дискурсивного обґрунтування екологічного імперативу / А. М. Єрмоленко // Антологія біоетики. – Львів: БаК, 2003. – С. 67–71.
6. Йонас Г. Изменившийся характер человеческой деятельности / Г. Йонас // Человек. – 1999. – № 2. – С. 15–18.
7. Кисельов М. М. Філософські та світоглядні аспекти біологічної етики / М. М. Кисельов // Антологія біоетики. – Львів: БаК, 2003. – С. 13–26.
8. Кулініченко В. Біоетика як етична концепція / В. Кулініченко, С. Пустовіт // Науковий світ. – 2006. – № 5. – С. 16–22.
9. Кутырев В. А. Оправдание бытия (явление нигитологии и его критика) / В. А. Кутырев // Человек. – 2000. – № 5. – С. 15–32.
10. Львовичкіна А. М. Основи екологічної психології: навч. посіб. / А. М. Львовичкіна. – К.: МАУП, 2004. – 136 с.
11. Нейко Є. М. Біоетичні аспекти екологічної освіти у вищих навчальних медичних закладах / Є. М. Нейко, Л. В. Глушко, Н. М. Сердюк, М. І. Мізнюк // Антологія біоетики. – Львів: БаК, 2003. – С. 464–469.
12. Біологія. 6–11 кл.: програма для загальноосвіт. навч. закл. / [П. Балан, Л. Вашенко, А. Вихренко та ін.]. – К.: «Шкільний світ», 2001. – 142 с.
13. Скребець В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи / В. О. Скребець. – К.: Видавничий дім «Слово», 2004. – 440 с.
14. Социально-экономический потенциал устойчивого развития: практикум / под ред. Л. Мельника, Л. Хенса. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2007. – 335 с.
15. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер. – М.: Прогресс, 1992. – 200 с.

УДК 37.034: 373.3

І. В. ГОЛОВСЬКА

ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ ВИХОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

У статті проаналізовано сучасні підходи щодо визначення рівня морального розвитку особистості. Розкрито сутність аналітичного, синтетичного та інтегрально-аналітичного підходів. Особливий акцент автор робить на інтегрально-аналітичному підході, який дає змогу охарактеризувати особистість у комплексі всіх її якостей та проявів. У статті запропоновано перелік критеріїв моральної вихованості молодших школярів, розкриті їхні показники та рівневі характеристики.

Ключові слова: моральна вихованість молодшого школяра, критерії моральної вихованості, показники моральної вихованості, рівні моральної вихованості особистості.

И. В. ГОЛОВСКАЯ

ПОКАЗАТЕЛИ И УРОВНИ РАЗВИТИЯ НРАВСТВЕННОЙ ВОСПИТАННОСТИ ЛИЧНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

В статье анализируются современные подходы определения уровня нравственного развития личности. Раскрыта сущность аналитического, синтетического и интегрально-аналитического подходов. Особый акцент автор делает на интегрально-аналитическом подходе, который позволяет составить комплексную личностную характеристику. Предложен перечень критериев оценки нравственной воспитанности младших школьников, раскрыты их показатели и уровневые характеристики.

Ключевые слова: нравственная воспитанность младшего школьника, критерии нравственной воспитанности, показатели нравственной воспитанности, уровни нравственной воспитанности личности.

THE MAIN CHARACTERISTICS AND LEVELS OF JUNIOR PUPILS' MORAL DEVELOPMENT

The article elucidates modern approaches in determining person's moral development. The distinguishing features of the analytical, synthetic and integral approaches are analyzed. Special attention is paid to the integral approach which allows us to make up complex person's characteristics. The article also deals with the problem of definition of the main characteristics and levels of junior pupils' moral development.

Key words: *person's moral development, main characteristics of junior pupils' moral development, levels of junior pupils' moral development.*

Процес морального виховання як діяльність, спрямована на розвиток особистості дитини, передбачає з'ясування рівня його ефективності, здійснення зворотного зв'язку з метою діагностування моральної вихованості школярів. У цьому сенсі необхідним стає визначення критеріїв та показників моральної вихованості учнів початкових класів.

Питанням вивчення ефективності процесу морального виховання та сформованості моральної вихованості особистості присвячені праці І. Д. Бега, О. С. Богданової, О. А. Воронової, І. В. Колмогорової, С. Д. Максименка, О. В. Матвієнко, В. І. Новікової, І. Ф. Харламова, М. І. Шиловой, І. П. Юнгер та ін.

Мета статті – з'ясувати, які існують підходи у педагогічній науці щодо визначення ефективності процесу морального виховання, а також визначити критерії, показники та рівні моральної вихованості молодших школярів.

Проблема визначення критеріїв та показників морального розвитку особистості є надзвичайно складною. Це зумовлено насамперед тим, що виховання людини є процесом, якому поєднуються та взаємовпливають різні чинники: особистісні, фізіологічні, соціальні тощо. Результати виховного впливу часто віддалені у часі і певною мірою їх важко діагностувати. Складність полягає і в тому, що особистість – це цілісне утворення. Отже, вивчати її потрібно у комплексі всіх її якостей та проявів. Необхідно звернути увагу на те, що у сучасній педагогічній науці не існує єдиного підходу як до визначення структурних компонентів моральної вихованості особистості, так і до розробки критеріїв, які б відобразили усю її різноманітність у єдності. Т. А. Авксентьева, І. В. Гільгенберг, І. П. Юнгер та інші сучасні дослідники визначають підходи, що використовуються у педагогічній науці щодо визначення рівня морального розвитку особистості: аналітичний (у деяких джерелах – функціональний, «атомарний»), синтетичний (інтегративний) та інтегрально-аналітичний (комплексний).

Прихильники аналітичного підходу пропонують оцінювати вихованість особистості відповідно до сформованості чи несформованості у неї значного переліку тих чи інших моральних якостей. Н. В. Перчун називає показниками рівня сформованості моральної свідомості молодших школярів такі якості, як доброта, патріотизм, працелюбність, гостинність, співчуття, піклування про молодших, доброзичливість, повага до старших, самоповага, ощадливість. [5, с. 97–100] О. Кононко зазначає, що моральні якості важливі для формування простору зовнішнього життя людини, повноцінної реалізації її як індивідуальності та соціальної істоти. Вона наголошує на необхідності формування якостей, які є важливими для будь-якого суспільства: гуманізм, чуйність, чесність, відповідальність, толерантність, щирість, справедливість тощо. А. Мовчун рекомендує приділити увагу формуванню тих моральних якостей, які сприятимуть організації нового життя школяра: відповідальності, дисциплінованості, охайності. М. І. Шилова розглядає моральні якості як узагальнене вираження стійких ставлень особистості, її діяльності та поведінки. Науковець зазначає, що якості формуються на основі і в тісному взаємозв'язку з іншими особистісними утвореннями, що відображають ставлення людини до праці (організованість, зібраність, ощадливість, старанність, охайність тощо), природи (дбайливе ставлення до землі, тварин, рослин, охорона природи тощо), гуманне ставлення до інших людей (дотримання норм та правил людського спілкування, милосердя, терпимість тощо), принципове і вимогливе ставлення до самого себе

(самостійність, уважність, відповідальність, сумлінність тощо). На думку М. І. Шилової, моральні якості в процесі взаємодії утворюють нову властивість особистості – вихованість. Її точку зору поділяє О. В. Матвієнко, яка також вважає, що вихованість молодшого школяра визначається його внутрішніми якостями, котрі характеризують його ставлення як до соціального оточення, так і до самого себе.[3, с. 120–124] Водночас і М. І. Шилова, і О. В. Матвієнко звертають увагу на те, що поняття «моральна якість» та «моральна вихованість» не є тотожними. Особистість людини може характеризуватися сформованістю певних моральних якостей, однак це ще не засвідчує рівня її вихованості, оскільки вона визначається не окремими якостями, а їх сукупністю, моральним змістом та спрямованістю, рівнем розвитку. Таким чином, необхідно зауважити, що аналітичний підхід дозволяє отримати лише часткову інформацію про особистість, яка вивчається, не виявляє багатьох її суттєвих ознак, динаміки розвитку, не відображає її цілісності.

Синтетичний підхід дає можливість більш глибоко, всебічно та ґрунтовно охарактеризувати рівень моральної вихованості особистості. Відповідно до цього обирається один головний критерій, який дає змогу максимально виявити та узагальнено зафіксувати її моральний зміст, визначити загальну лінію поведінки. Серед головних критеріїв, що обирають прихильники синтетичного підходу, можна назвати такі, як моральна спрямованість, моральне ставлення, моральна життєва позиція особистості тощо. Однак така загальна інформація не дає змоги педагогам систематично виявляти зміни, що відбуваються у моральному розвитку вихованців і, відповідно, утруднює процес планування та коригування виховного впливу.

Інтегрально-аналітичний підхід дає змогу позбутися недоліків вищезгаданих підходів і водночас використати їх переваги. Синтетичний підхід, у цьому випадку, відіграє провідну роль в оцінюванні моральної вихованості особистості вихованців, а аналітичний надає змогу усунути ті чи інші недоліки в організації виховного процесу.

М. А. Шемшуріна визначає такі критерії моральної вихованості особистості: рівень засвоєння моральних понять; наявність системи ціннісних орієнтацій; ступінь емоційного розвитку. [7, с. 60–63]

На думку В. І. Новікової, охарактеризувати моральну вихованість особистості можна за рівнем сформованості моральної свідомості, моральних почуттів та аналізу вчинків у ситуації морального вибору. [4, с. 248–257]

А. І. Петрова у своєму дисертаційному дослідженні визначає сформованість компонентів готовності молодших школярів до морального самовизначення за такими критеріями, як когнітивний, емоційний, поведінковий аспекти та інтегральна готовність. Серед показників когнітивного аспекту науковець називає наявність системи моральних знань та понять, вміння аналізувати свої дії та дії інших людей в ситуації морального вибору. Серед показників емоційного аспекту виділяється ставлення школяра до дотримання моральних норм, емоційний відгук на прояви моральної поведінки, рівень емпатії. Поведінковий аспект виявляється у таких показниках, як стійкість, активність та самостійність у виборі форм поведінки в ситуації морального вибору [6, с. 44–53].

У контексті нашого дослідження значний інтерес викликає перелік критеріїв, які пропонує застосовувати О. О. Воронова з метою визначення моральної вихованості молодших школярів. До його складу входять такі критерії: інтелектуальний, показниками якого є усвідомлення змісту загальнолюдських цінностей, розуміння їх значущості для себе, оволодіння суттєвими ознаками моральних понять, рівень пізнавальної самостійності; емоційний, що виявляється у здатності проявляти та керувати своїми емоціями, бажанні проявляти свої почуття у ставленні до інших людей; діяльнісний, представлений вмінням переносити засвоєні моральні цінності у реальний світ стосунків, вольовими зусиллями, спрямованими на подолання труднощів, вмінням оцінювати свої вчинки та дії інших людей, здатністю бачити красу оточуючого світу та прагненням її зберегти. [1, с. 45–51]

Аналіз наукових джерел дав нам змогу на основі інтегрально-аналітичного підходу з врахуванням визначених нами складових моральної вихованості молодших школярів та педагогічних умов організації виховного процесу визначити такі критерії оцінювання рівня морального розвитку вихованців: *інформаційно-пізнавальний, емоційно-ціннісний, поведінковий та особистісний.*

Інформаційно-пізнавальний критерій виокремлений з врахуванням того, що моральна вихованість особистості характеризується наявністю у неї певної системи моральних знань та ставленням до них. Моральні знання є необхідною основою для формування позитивних мотивів моральної поведінки. Вони допомагають дитині долати обмеженість особистого досвіду, дають можливість зорієнтуватися у тих життєвих ситуаціях, в яких їй ще не доводилось бути, давати свідому оцінку своїм та чужим вчинкам. Засвоєння моральних знань – одна з головних передумов формування моральної свідомості. Досвід педагогічної практики засвідчує, що часто діти молодшого шкільного віку порушують моральні норми тому, що не знають про існування того чи іншого морального правила, не розуміють змісту певних моральних понять або мають спотворене уявлення про них. Іноді недотримання моральних вимог пов'язано з тим, що учні не усвідомлюють їх важливості та необхідності для себе особисто та для суспільства загалом. Саме тому ми визначили такі показники *інформаційно-пізнавального критерію*:

- обізнаність молодших школярів з моральними поняттями, нормами та правилами, розуміння їх змісту;
- усвідомлення їх значущості для себе;
- розуміння взаємозв'язків між ними;
- уміння застосовувати основні моральні категорії у мовленні.

Наступним критерієм оцінювання моральної вихованості молодшого школяра ми визначили *емоційно-ціннісний*. Ставлення людини до самої себе та оточуючого середовища виражається в її емоціях, почуттях та переживаннях. Моральні поняття, норми, ідеали, мають не тільки раціональний зміст, вони засвоюються людиною у чуттєвій формі, стають її особистим надбанням, утворюючи систему цінностей, яка у подальшому визначає поведінку особистості. Щодо цього О. В. Матвієнко зауважує: «Моральні почуття функціонують як оцінні реакції на об'єктивну дійсність і як суб'єктивні мотиви поведінки [3, с. 57]. Отже, моральним можна назвати те почуття, в основі якого лежить моральна оцінка або моральний мотив.

Молодший шкільний вік характеризується особливою морально-емоційною чутливістю та сприйнятливістю, що створює сприятливі умови для розвитку емпатії. Під емпатією у педагогіці розуміють здатність особистості долучатися до емоційного життя іншої людини, поділяючи її переживання. Т. П. Гаврилова зазначає «Співпереживаючи, дитина проходить школу емпатійної взаємодії з іншими людьми. Без цієї школи розвиток альтруїстичних мотивів та гуманістичних переживань є неможливим» [2, с. 39].

Характерною ознакою молодшого шкільного віку є також спонтанність емоційних реакцій. Особливого значення у цей період набуває оволодіння вмінням контролювати свої емоції та почуття.

Серед показників *емоційно-ціннісного критерію* ми визначили такі:

- наявність ціннісних орієнтацій, що визначають ставлення молодшого школяра до себе та інших людей;
- глибину та силу емоційних переживань у ситуаціях морального вибору;
- здатність керувати своїм емоційним станом;
- рівень емпатії.

Дієвість сформованої системи моральних знань та цінностей виявляється у моральній поведінці особистості, її вчинках. Однак оцінювати вихованість лише за зовнішніми проявами неможливо. Особливого значення набуває виявлення мотивів вчинків, їх спрямованості: егоїстичної чи альтруїстичної. Також важливими є самостійність та активність особи у виборі форм поведінки у тій чи іншій життєвій ситуації, вольові зусилля, яких вона докладає у подоланні труднощів. Поведінковий критерій ми охарактеризували за допомогою таких показників:

- реалізація моральних знань та цінностей у діяльності;
- сформованість стійких форм моральної поведінки;
- самостійність та активність у ситуації морального вибору.

Враховуючи вказані складові моральної вихованості особистості молодшого школяра, а також той факт, що при визначенні педагогічних умов організації виховного процесу в його

основу покладений особистісно-орієнтований підхід, який передбачає розвиток та саморозвиток особистих якостей школярів на основі загальнолюдських цінностей, ми визначили *особистісний критерій* оцінки морального розвитку учнів. У контексті нашого дослідження особливий інтерес викликає перелік моральних якостей, які узагальнено виражають стійкі ставлення особистості, запропонований О. В. Матвієнко [2, с. 120–125]. Беручи його за основу, *особистісний критерій* ми характеризуватимемо їх за:

- ставленням особи до самої себе (самостійність, самоконтроль, самокритичність, самооцінка);
- ставлення до оточуючого світу (доброта, чуйність, доброзичливість, ввічливість, турботливість, готовність прийти на допомогу);
- ставленням до своєї поведінки та обов'язків (відповідальність, організованість, старанність, дисциплінованість, охайність).

Відповідно до повноти сформованості визначених показників морального розвитку школярів визначено три рівні вихованості учнів початкових класів: високий, середній та низький.

Для низького рівня характерним є відсутність системності у засвоєнні моральних правил та понять, відсутність інтересу до проблем моралі, імпульсивність емоційних реакцій. Прояви моральної поведінки нестійкі, регулюються вимогами дорослих або іншими стимулами. Учні з низьким рівнем моральної вихованості, як правило, мають низьку самооцінку і не відчувають потреби у самовдосконаленні.

Середній рівень характеризується засвоєнням значної кількості моральних понять, позитивним ставленням до дотримання моральних норм та правил, однак нездатністю стримувати емоції у певних ситуаціях, можливі необдумані дії. Готовність до моральної поведінки висока, однак активність проявляється недостатньо, часто прийняття рішення у ситуації морального вибору залежить від думки оточуючих.

Характерними ознаками високого рівня моральної вихованості є виражений пізнавальний інтерес до проблем моралі, сформованість умінь виявляти істотні ознаки моральних понять, усвідомлення взаємозв'язку між ними, прийняття об'єктивних моральних цінностей як своїх власних, здатність до самостійних оцінних суджень, значний діапазон емпатійних переживань. Моральна поведінка характеризується активністю та самостійністю у прийнятті поведінкового рішення, здатністю протистояти негативним впливам оточуючого середовища. Для учнів з високим рівнем моральної вихованості властивим є наявність позитивної «Я-концепції» і бажання до набуття та розвитку моральних якостей.

Таким чином, визначені критерії, показники та рівні моральної вихованості молодших школярів є основою для проведення діагностичних зрізів з метою оцінювання результативності виховного процесу початкової школи, а також підбору ефективних форм, методів та прийомів взаємодії з учнями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронова О. А. Организация и содержание духовно-нравственного воспитания младших школьников: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ Ольга Алексеевна Воронова. – Иркутск, 2006. – 155 с.
2. Гаврилова Т. П. О воспитании нравственных чувств / Татьяна Павловна Гаврилова. – М.: Знание, 1984. – 80 с.
3. Матвієнко О. В. Основи виховання моралі у молодших школярів / Олена Валеріївна Матвієнко. – К.: Стило, 1999. – 232 с.
4. Новикова В. И. Теоретические основы нравственного воспитания младших школьников в современной социокультурной ситуации: дисс. ... доктора пед. наук: 13.00.01/ Валентина Ивановна Новикова. – Ростов-на-Дону, 2004. – 346 с.
5. Перчун Н. В. Нравственное воспитание младших школьников на гуманистических традициях русского народа: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ Наталья Васильевна Перчун. – Таганрог, 2003. – 188 с.
6. Петрова А. И. Воспитание у младших школьников готовности к нравственному самоопределению: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.02/ Анна Ивановна Петрова. – Санкт-Петербург, 2001. – 133 с.
7. Шемшурина М. А. Диалогическое взаимодействие на уроках этики как средство нравственного воспитания: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ Мария Андреевна Шемшурина. – М., 2000. – 133 с.